

Регіоналізація та глобалізація

Володимир ОНИЩЕНКО

**РИЗИКИ
ЄВРАЗІЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ****Резюме**

Розглянуто основні політичні, інституційні та економічні ризики при створенні Євразійського економічного союзу та їх можливий вплив на його стабільність та ефективність розвитку; обґрунтовано авторську позицію щодо неможливості довгострокового прогнозу соціально-економічного ефекту для країн-членів Союзу; визначено вірогідні ризики для РФ як лідера інтеграційного процесу, що перешкоджають євразійській інтеграції.

Ключові слова

Ризики, інтеграція, дезінтеграція, Євразія, Євразійський економічний союз, прогноз, невизначеність.

Класифікація за JEL: F15.

© Володимир Онищенко, 2013.

Онищенко Володимир, докт. екон. наук, професор, Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі, м. Київ, Україна.

Вступ

Сьогодні активно обговорюється питання створення Євразійського економічного союзу (ЄврАзЕС), який, на думку В. Путіна, є «історичною віхою не лише для наших трьох країн (*мається на увазі РФ, Білорусія та Казахстан – О. В.*), а й для усіх держав на пострадянському просторі» [1]. У численних публікаціях різного ґатунку, переважно російських, багато говориться про незаперечні потенційні економічні та політичні здобутки для майбутніх членів такого Союзу; про те, що країнам колишнього СРСР самотужки дуже важко вижити у глобалізованому та розтягнутому по різних регіональних угрупованнях світі, що світ розвивається за багатопольярними сценаріями тощо (публікації журналу «Євразійська економічна інтеграція», зокрема російських фахівців – Н. Васільєвої, Є. Вінокурова, М. Гальвановського, О. Дугіна, М. Лагутіної, О. Лібмана, І. Іскакова, О. Панаріна, Б. Хейфеця та інших). Але хто пише ці сценарії? Безумовно, країни – регіональні лідери, які вступають у конкуренцію за ринки та ресурси, за новий переділ світу. А тому їм потрібні союзники, які є гарантованими постачальниками ресурсів та ринками збуту. Це природна сутність інтеграції. Тому намагання Росії, Білорусії та Казахстану створити на теренах так званої Євразії регіональний політичний та економічний союз є логічним для посилення власних конкурентних позицій у глобальному соціально-економічному та політичному просторі. Щодо вітчизняної наукової та суспільної спільноти, то вона теж не стоїть осторонь від цієї проблеми і жваво обговорює її на шпальтах наукових та публіцистичних видань (В. Бураковський, В. Геєць, В. Мунтіян, В. Сіденко, Ю. Пахомов, І. Пиляєв, О. Шаров, В. Чалий та інші). Але в більшості випадків вітчизняні фахівці розглядають її крізь призму можливої участі України в ЄврАзЕС. На мій погляд, до цієї проблеми слід підійти ширше, у контексті питань – чи буде цей Союз ефективним, чи справдить він надії засновників і потенційних членів щодо модернізації економічного та суспільного життя, чи підвищить він їх міжнародний авторитет та значимість у глобальному світі? Відповіді на ці питання не прості й не однозначні. Тому *мета* даної роботи – це намагання окреслити проблеми, які спричиняють ризики щодо економічної та політичної євразійської інтеграції.

Виклад основного матеріалу

Нагадаємо, що ефективність інтеграції країн у економічний союз визначають такі умови: географічна близькість (спільність кордонів); спільна ідеологічна та політична парадигма облаштування суспільства, яку сприймає та поділяє більшість населення країн, що об'єднуються; подібність культур

населення країн; спільність цілей економічного та соціального розвитку країн; координована зовнішня та оборонна політика; готовність до створення наддержавних економічних, політичних і правових управлінських інституцій і визнання їх пріоритету в регулюванні міжнародної економічної та політичної діяльності країн-учасниць Союзу; уніфікація національних формальних інституцій згідно з вимогами наддержавних інституцій; інші економічні, соціальні та культурні аспекти життя країн.

Для того щоби інтегруватися у потенційних партнерів, повинна бути, так би мовити, спільність ідеологічної платформи. У цьому контексті в Росії та Казахстані жваво обговорюється історико-культурологічна та політико-економічна «концепція євразійства». Для того щоби зрозуміти ідеологію євразійської інтеграції, необхідно звернутися до історико-філософського та просторово-часового дискурсу євразійства, сформованого російськими вченими, які емігрували з Радянської Росії. У його основі міститься визначення (формула) євразійства фундатора цієї теорії С. Трубецького: «Національним субстратом тієї держави, яку називали Російською імперією, а тепер називають ЄСРР, може бути лише вся сукупність народів, які населяли цю державу, вона розглядається як особлива багатонародна нація і в якості такої їй притаманний особливий націоналізм. Цю націю ми називаємо євразійською, її територію – Євразією, її націоналізм – євразійством» [2, с. 52]. Цього наріжного визначення сутті євразійства дотримуються його класики – П. Савицький, Г. Вернадський, Л. Гумільов, а також неоевразійці – А. Дугін, Б. Єрасов, А. Панарін. Л. На їхню думку, Росія, безумовно, – духовний та цивілізаційний центр Євразії. Л. Гумільову навіть належить вислів: «Якщо Росія буде врятована, то лише як євразійська держава...» [3, с. 15].

Більш того, аналізуючи теорію євразійства, російський дослідник Г. Сачко відзначає: «Виходячи з унікальності Росії, євразійці логічно виводять її роль у світовому співтоваристві. У силу свого географічного розташування Росія є провідником, звязковою ланкою між Європою, Азією та навіть Північною Африкою. Вона, як центр материка, об'єднує всі інші частини, без неї вся ця система материкових окраїн (Європа, Передня Азія, Іран, Індія, Китай, Японія) перетворилася би на «рассыпанную храмину» [4, с. 34].

Але необхідно відзначити, що є інша концепція євразійства, провідником якої є Н. Назарбаєв, який заявляє, що саме «Казахстан, як центр Євразії, буде відігравати роль економічної та культурної звязуючої ланки між трьома швидко зростаючими регіонами – Китаєм, Росією та мусульманським світом» [5, с. 404]. Є й інші опоненти російській версії євразійства в Татарстані та в Башкирії, на що вказує у згаданій роботі Г. Сачко. Росія повинна розуміти, що утворилися нові держави, які щойно починають усвідомлювати свою історію, свій народ, свою культуру, своє місце в цивілізаційному просторі взагалі та в Євразії зокрема.

Необхідно усвідомити, що не всі країни майбутнього Союзу належать до Євразії. Білорусія – європейська держава; можливі, за задумом Москви, члени Союзу – Узбекистан, Туркменія, Таджикистан та Киргизія – країни азійські, мусульманські, й тільки Росія та Казахстан – євразійські держави.

Щодо України, то за своїми соціальними та культурними параметрами вона походить від Київської, Галицько-Волинської та Литовської Русі, на неї значний вплив мали Річ Посполита та Австро-Угорщина, тобто європейські держави з розвинутими традиціями самоуправління, поваги до приватної власності, полікультурним та багатоконфесіальним суспільствами. Вважаю також, що фундаментальні напрацювання українських вчених (Я. Дашкевича, М. Брайчевського, Я. Ісаєвича, Г. Півторака, В. Барана, Л. Залізняка, С. Сеги, В. Балущка та багатьох інших) доводять цю ідеологему.

Євразійство «російського ґатунку» пропонується як інтеграційна ідеологія майбутнього ЄврАзЕС. Більш того, вона (ідеологія) розглядає Євразію як геополітичний простір, євразійство – як геополітичну концепцію. Недарма в Росії сьогодні так активно відроджують тему євразійства. Створено численні інститути, товариства, клуби, видають журнали, проводять конференції та семінари, мета яких – осучаснити та популяризувати ідеї євразійства. Головне – довести, що Росія-Євразія – це міст між Заходом та Сходом у планетарному масштабі; Росія – це не просто невід’ємна частина, а опора Євразії; що Євразія «стає головним простором світової політики та економіки», що Євразійський проект приведе до нової розстановки сил на міжнародній арені. Це відкриває перед Росією з її географією та цивілізаційним багатством великі перспективи» [6, с. 5]. Продовжуючи цю тезу, додаю, що цей проект Росія розглядає як основу становлення своєї величч. З цього приводу відомий російський експерт В. Кременюк відзначає: «І докомуністична, і комуністична, і сучасна еліти надають питанню «величч» Росії пріоритетне значення. Фундаментальна позиція еліти з часів монаха Філофея, який сформулював концепцію «Москва-третій Рим», полягає в тому, що Росія має бути «великою» [7, с. 22]. Виступ В. Путіна перед Федеральним зібранням РФ 12 грудня 2012 р. вкотре це підтверджує.

Ідеологи цієї теорії розуміють, що її необхідно вдягнути в сучасні шати, так би мовити, надати їй нового обличчя. Як сказав В. Путін, сучасне євразійство – це тісна інтеграція на новій ціннісній, політичній, економічній основі [8]. Російські неоевразійці вважають, що «простір євразійського глобального регіону не вкладається в історичні рамки радянського минулого і під впливом транснаціональних процесів набуває нових обрисів – неоевразійського простору. Інтеграція виступає в ньому вже не внутрішнім механізмом взаємодії колишніх радянських республік, а інструментом конструювання якісно нового простору, у якому, з одного боку, з’єднуються та роз’єднуються пострадянські держави, а з іншого – з’являються нові учасники глобальної неоевразійської регіоналізації (нові держави, бізнес та громадянське суспільство)» [9, с. 19]. Цікаво, де автори бачать нових учасників глобальної неоевразійської

регіоналізації за винятком трьох відомих держав? Ведуться несерйозні розмови про формат «Росія + Середня Азія + Китай», у цьому контексті згадується Індія тощо. Більш того, сучасні російські євразійці мають на увазі, що «Росія–Євразія не може обмежуватися лише відповіддю на геополітичні «виклики» сучасності, вона повинна активно проявити свою позицію у світовій політиці та ініціювати свої євразійські «виклики» світовому порядку атлантичного толку» [10, с. 35]. Що це за виклики та на чому ці виклики можуть ґрунтуватися? Неоєвразійці вбачають «роль Росії–Євразії в тому, щоби прийняти активну участь у формуванні альтернативного (*мається на увазі – ліберального – О. В.*) проекту з орієнтацією на збереження та накопичення духовних і матеріальних благ цивілізації, яка формувалася століттями. Необхідність такого «виклику» з боку Росії зумовлена не лише її світовим покликанням, а й потребою самозбереження, адже у протилежному разі вона не зможе відстояти свій цивілізаційний і геополітичний ареал» [11, с. 78]. Але виклики формують успішні, економічно сильні країни. А ЄврАзЕС навіть у разі приєднання до нього України, а також Узбекистану, Киргизії, Таджикистану та Туркменії буде займати 4,1 % світового ВВП та 4 % світового експорту (за ПКС), 3,8 % населення, до того ж ВВП (розрахований за ПКС) на душу населення по країнах, які можуть утворити Союз, на сьогодні в середньому становить 12,25 тис. дол. США: Україна – 7,2 тис. дол., Росія – 16,7, Білорусія – 14,9, Казахстан – 13,0, Туркменія – 7,5, Узбекистан – 3,3, Киргизія – 2,4, Таджикистан – 2,0 тис. дол. (середній по світу – 11,3 тис.). Зауважу, що Узбекистан – ключова країна, без якої говорити про регіональне співробітництво в Середній Азії неможливо і яка разом з Туркменією не бажає йти до ЄврАзЕС.

Як уже відзначалося, проблема створення ЄврАзЕС занадто, і до того ж некоректно, політизована. Ідеологи ЄврАзЕС, наприклад, вважають правильною, природною, безризиковою євразійську інтеграцію. Так, наприклад, у своєму виступі на Петербурзькому міжнародному економічному форумі «Євразійська економічна інтеграція – вікно в нову глобальну економіку» (2012) Член Колегії Євразійської економічної комісії (ЄЕК) Т. Валовая заявила: «Сьогодні багато говорять про кризу, але ми можемо говорити лише про кризу хибної глобалізації та ризиках хибної інтеграції. Коли інтеграція відбувається природно, вона не несе ризиків» [12].

Безумовно, контекст цієї тези відомий: ліберальна модель інтеграції – хибна і потребує змін, а нова модель, євразійська – правильна, і, більш того, вона не несе ризиків. Зауважу, що без ризикових економічних процесів у природі не існує. Зрозуміло, що це ідеологічна посилка. Щодо «природного» процесу інтеграції Білорусії, Казахстану та Росії, то таким його важко назвати – тому що це рішення національних лідерів. Якщо говорити про Україну, то з боку Росії йде політика «примусу до природної інтеграції». Як слушно відзначив О. Шаров, «*приєднання до Євразійського Союзу є важливішою умовою, аніж відповідність за суттю та духом абсолютній більшості цінностей та стандартів.* Тільки за таку демонстрацію головні спонсори ЄврАзЕСу готові

надавати торгіві преференції та здійснювати стратегічні інвестиції» [13, с. 265].

Щодо концепції створення та розвитку ЄврАзЕС, то навіть ідеологи євразійської інтеграції відзначають, що «відсутність універсальної інтеграційної парадигми, яка дозволяла би концептуалізувати та спрогнозувати послідовність і закономірність інтеграційних та дезінтеграційних процесів на пострадянському просторі, створює певні труднощі у теоретичному аналізі конкретних траєкторій інтеграційних змін, як на великому просторі Євразії, так і на його великих територіях (зокрема, на пострадянському просторі)» [14, с. 27].

На це вказує також М. Гальвановский: «Багатогранність взаємозв'язків та взаємовідносин країн, що входять у міжнародні інтеграційні групування, вимагають розуміння всієї сукупності таких зв'язків та достатньо чітко вибудованої системи, яка дозволяє визначати правильні пріоритети центробіжних стимулів для країн співдружності. Це повинно сприяти рішенням як задач розвитку національних господарств країн, які беруть участь в інтеграційних процесах, так і задач, пов'язаних з формуванням спільного економічного та політичного простору» [15, с. 44].

Концепція майбутнього Союзу повинна, передусім, засновуватися на політичному консенсусі. Якщо говорити про Росію, Казахстан, Білорусію, а також Киргизію та Таджикистан, можливо, Узбекистан та Туркменію, – то це країни поки що авторитарні, і можна говорити про їх орієнтацію на модель «керованої демократії», у рамках якої може проглядатися майбутній політичний устрій Союзу. Росії було б вигідно зберігати авторитарні режими в цих країнах, як запоруку відданості та стабільності майбутнього Союзу. Але тут є великі політичні ризики. Москва небезпідставно побоюється, як неодноразово заявляв секретар Ради Безпеки РФ М. Патрушев, так званих «помаранчевих революцій» у Киргизії, Таджикистані, в Україні та Білорусії.

Щодо вступу до ЄврАзЕС, то держави мають виконати такі умови: єдиний тариф та технічні регламенти, гармонізація трудового та міграційного законодавства, єдина банківська система, єдина валюта, зміцнення зовнішніх кордонів. Звертаю увагу на те, що засновники ЄврАзЕС не розробили комплексну систему політичних, економічних, соціальних і правових критеріїв, за якими та чи інша країна може вступити до нього. Приймати до нього будуть усіх охочих, які поділяють та будуть поділяти ідеологічну та політичну доктрину країн-засновниць. У такому випадку можливо говорити, що в основі інтеграційної механізми майбутнього Союзу міститься щось схоже на принцип «відкритого регіоналізму». Але, як результат, це буде утворення, далеке від того, що хоче Росія. Тобто йдеться про політичний контекст інтеграції, про політичну доцільність створення ЄврАзЕС.

Щодо пріоритетів потенційних учасників ЄврАзЕС, то вони прозорі: Росія бачить себе політичним та економічним лідером (не виключено, що й гегемоном) на євразійському просторі, з чим, як вище згадувалося, не згоден

Казахстан; інші країни здебільшого будуть чекати економічних преференцій від Росії.

Росія є та буде безперечним лідером будь-якого інтеграційного утворення на теренах Євразії. А тому найважливіше питання управління ЄвразЕС – розподіл голосів при прийнятті рішень – буде завжди істотно на її користь, що підштовхує Росію до гегемонії. Наприклад, якщо їх розподіляти за економічною вагою учасників (питома вага ВВП країни у ВВП Союзу), то розподіл може бути приблизно таким: Росія – 77 %, Україна – 11, Казахстан – 7, Білорусія – 5 %. Він може бути й іншим, але не принципово. На сьогодні в Митному союзі розподіл голосів такий: Росія – 57; Казахстан і Білорусія – по 21,5 голосів. Додам, що апарат Євразійської економічної комісії розташований в Москві, її головою є представник Росії, на 84 % Комісія формується з числа російських чиновників, по 8 % припадає на Казахстан та Білорусію; фінансування здійснюють за схемою: Росія – 57 %, Казахстан і Білорусія – по 21,5 %. Як би не рахували, Росія буде домінувати, і це справедливо. А тому, в будь-якому разі, Росія матиме значну перевагу у прийнятті рішень, які потім повинні приймати парламенти та уряди країн. Зауважу, що при такому розкладі голосів у Союзі особливого значення набуває довіра між державами. Але на сьогодні вона занадто низька, особливо до Росії. Гегемонія, на відміну від лідерства, завжди спричиняє спротив та провокує ризики до розпаду Союзу.

Деякі керівники Євразійської економічної комісії вважають, «що складний процес прийняття глобальних економічних рішень може бути спрощений, якщо країни об'єднуються у регіональні групи..., що розробка глобальних економічних правил приведе до того, що на регіональному рівні буде прийматися більше рішень, ніж на національному» [16]. Але це хибне розуміння проблеми. Процес прийняття рішень на рівні Союзу не спрощується, а, навпаки, ускладнюється. Відомо, що зі збільшенням складності об'єкту управління, складність керівної системи повинна адекватно зростати (принцип Ешбі). До того ж, на національному рівні учасники Союзу не приймають самостійно глобальних економічних і політичних рішень.

Нестабільні соціально-економічні системи, якими є потенційні члени ЄвразЕС, при об'єднанні можуть створити стабільну суперсистему лише в одному випадку – при жорсткому наднаціональному управлінні, яке передбачає застосування примусу для збереження системи як цілісного, стійкого соціально-економічного утворення. Але головне полягає в тому, що країни, які мають неефективні інституційні системи, не можуть створити ефективні наддержавні інституції, тому що в них немає історичного досвіду та відповідної культури, а перенести досвід інших країн, скажімо, країн ЄС, не вдасться.

А яку ж нову модель наддержавного управління можливо розробити, щоб вона стала «...важливою частиною нової світової системи глобального управління» [17, с. 23]? Наприклад, О. Рар заявив, що в рамках євразійського простору може виникнути якась нова модель державного капіталізму, яка

зможє більш успішно сприяти виходу учасників цього простору з кризи, ніж традиційна європейська ліберальна модель [18]. Але саме держава через надмірні витрати та нездатність збалансувати бюджети різних рівнів є одним з провідних провокаторів сьгоднішньої кризи у Греції, Іспанії та інших країнах. Тоді виникає питання: на чому буде заснована «новизна» моделі?

Палкий прихильник вступу України до Митного союзу, ЄЕП та ЄврАзЕС В. Мунтіян пише в цьому контексті: «Разом з тим, сліпе копіювання Заходу в побудові сучасної економіки на пострадянському просторі навряд чи ефектвене. Це не наш шлях. Наш шлях – еволюційний розвиток, заснований на ноосферних принципах (сфера розуму), шлях перетворення свідомості через заміну споживацької моделі на гармонізацію відносин людини і природи, розвиток гармонізації та екологізації економіки» [19, с. 50–51]. Але якщо говорити серйозно, то Д. Норт резонно зауважує: «Створені в західному світі інститути, такі як права власності і суддівська система, не обов'язково тупо копіювати... Головне – створення системи стимулів, а не рабське наслідування західним інститутам. Наприклад, китайці почали із системи сімейної відповідальності, створили структуру стимулів, як дала змогу здійснити економічний розвиток, не спираючись ні на які стандартні рецепти Заходу» [20, с. 228–229].

А на що *оригінальне* збираються опиратися Росія, Білорусія, Казахстан та Україна, у разі її приєднання, при розробці економічної та інституційної моделі ЄврАзЕС? Якщо на євразійську платформу державного капіталізму, то це примат держави на чолі з лідером у політичному та економічному житті країни з варіантом обмежених демократичних свобод населення та керованим громадянським суспільством. У євразійській парадигмі життєдіяльність громадян (підданих) має бути спрямованою на зростання могутності держави, що культивувалося та культивується в Росії протягом століть. Не думаю, що ця архаїчна інституційна модель може дати переваги в економічному та суспільному розвитку країнам ЄврАзЕС. Щодо азійських моделей державного капіталізму (Сінгапур, Китай та інші), то вони тісно пов'язані з цивілізаційною специфікою цих країн. Сучасний російський варіант державного капіталізму, як показав А. Радигін та інші дослідники, неефективний [21]. Але, зважаючи на специфіку країн ЄврАзЕС, саме він буде базовою моделлю Союзу. Щодо інших моделей інтеграції – неоліберальної, синергетичної, – то вони принципово не можуть бути реалізованими на теренах майбутнього Союзу [22].

Н. Васильєва і М. Лагутіна, розмірковуючи про майбутнє Євразійського союзу, слушно зауважують, що «в сучасних умовах вкрай неефективно звертатися при формуванні євразійської інтеграції лише до державних органів, не враховуючи форм громадянського суспільства та бізнес-структур, які активно розвиваються. Саме недержавні актори можуть створити (і вже створюють) те міцне інтеграційне середовище регіональної євразійської взаємозалежності, яке, з одного боку, формується за рахунок нерозривних переплетень інтересів (економічних, культурних, етнічних), що йдуть углиб історичного су-

сідства, а з іншого – визначаються глобалізаційними особливостями сучасного суспільного розвитку (інформаційна транспарентність, людська мобільність, ринкові фактори)» [23, с. 23].

З цього приводу виникає запитання: де в євразійських країнах автори бачать активні форми громадянського суспільства та бізнесу, що розвиваються? Я не буду, у даному випадку, визначати, аналізувати та прогнозувати розвиток цього процесу в названих країнах, але те, що в цій сфері є великі проблеми, – факт відомий.

Недолік теоретичних пошуків авторів полягає в тому, що їх посилки не враховують соціально-економічних і культурологічних особливостей країн – потенційних учасників інтеграційного процесу. Для того щоби побудувати ефективну наддержавну систему управління, необхідно, принаймні, щоби вона відповідала формальним та неформальним інститутам держав-партнерів, бо в іншому разі Союз буде нетривким. Насамперед це стосується інституту приватної власності та системи його захисту, місця держави в економіці, стану та особливостей еволюції сфери індивідуальної свободи як необхідної умови розвитку підприємництва, ефективності державного управління, судової, правоохоронної системи тощо.

Необхідно чітко розуміти, що Союз – це утворення, у якому формальні інституції мають бути, принаймні, схожими. Тому, як правило, на союзному рівні в консенсусному режимі розробляються певні моделі формальних інституцій, які потім імплементуються у діяльність країн-партнерів. Але необхідно виходити з того, що інституції – це розроблені людьми формальні та неформальні обмеження, а також фактори примусу, які структурують їх взаємодію, і якщо закони можуть бути змінені в будь-який час, то неформальні інституції міняються дуже повільно. Тому, якщо імплементувати формальні інституції в суспільство, яке має інші неформальні норми та цінності, то це може завдати йому істотної шкоди. У цьому контексті я наведу тезу Д. Норта: «Структуру артефактів, що є в нашому розпорядженні: інститути, уявлення, знаряддя, засоби, зовнішні системи збереження символів, – успадковано нами від минулого. У широкому сенсі вона взагалі являє собою нашу культурну спадщину, тому ми сильно ризикуємо, коли ігноруємо її при прийнятті рішень, ризикуємо провалом своїх спроб підвищити економічну ефективність. Питання про те, у якій мірі ця культурна спадщина «піддається» модифікації, досі залишається маловивченою. Так чи інакше, вона за будь-яких умов різко обмежує наші можливості у здійсненні змін» [24, с. 224].

Щодо можливих економічних наслідків створення ЄврАзЕС за участі Росії, Білорусії, Казахстану та України, то тут фактично є одна солідна наукова розробка, здійснена поважними академічними установами Росії та України, під назвою «Експертна оцінка можливих макроекономічних ефектів економічного співробітництва України з країнами єдиного економічного простору» [25]. Відзначу, що робота заслуговує позитивної оцінки, принаймні, не

лише тому, що вона є одним із поглядів на майбутнє, а й тому, що вона є, по суті, єдиною конкретно розробкою цієї проблеми, заснованою на певній методології – на базі комплексу міжгалузевих макроекономічних моделей Інституту народногосподарського прогнозування АН Росії (RIM, Russian Inerindustry Model) Росії, Казахстану та України.

Розглядається декілька варіантів розвитку економіки Росії, Білорусії, Казахстану та України в контексті можливих інтеграційних процесів на теренах колишнього СРСР до 2030 року, які можна, зважаючи на горизонт прогнозу, прийняти як прогноз економічних ефектів для країн, що інтегруються в економічний союз – ЄврАзЕС. Оптимальним автори визнають сценарій вступу України до ЄП та сумісного з РФ, Білорусією та Казахстаном технологічного зближення між країнами. У цьому разі «сумарний накопичений ефект від створення ЄП і подальшого приєднання до нього України за період 2011–2030 рр. може досягти для чотирьох країн величини в 1,1 трлн дол. США (у цінах 2010 р.). У розрізі країн ефект становить близько 14 % ВВП для Білорусі, 6 – України, 3,5 – Казахстану і 2 % – Росії. З розрахунку на душу населення основними набувальниками благ від інтеграції стануть Білорусія, Україна, Казахстан; в абсолютному значенні – Росія» [26, с. 26].

Але постає питання: чи можливе коректне прогнозування на двадцять років на основі міжгалузевих макроекономічних моделей? Вважаю, що це некоректно, тому що вони не можуть враховувати динамічні нелінійні зміни в технологіях, у соціальному та політичному житті країн. Так, один з розробників RIM відзначає, що «головна проблема полягає в тому, що через замкнутість моделі (тобто взаємозалежність практично всіх змінних) кількість взаємозв'язків, що працюють у моделі, зростає, порівняно зі звичайною статичною міжгалузевою моделлю, в геометричній прогресії. У цьому сенсі модель виявляється вельми складною конструкцією з непередбачуваною поведінкою. Очевидно, що при цьому може знижуватися стійкість моделі та ускладнюватися сама можливість отримання рівноважного рішення. Виникає питання: чи можливе в принципі рішення такої моделі, тим більше, враховуючи наявну в різних частинах моделі неергодичність» [27].

Можна погодитися з тим, що в періоді максимум до п'яти років моделі RIM можуть дати більш-менш вірогідний прогноз, але в довгостроковій – вельми проблематично. Сьогоднішній світ нестійкий, він не є лінійним, він розвивається, постійно переходячи від одного стану до іншого через турбулентні процеси. Ентропія як характеристика невизначеності сьогоднішнього глобального світу постійно непередбачено змінюється. Важко, практично неможливо, коректно визначити, що може чекати навіть, здавалося б, за незначної економічної чи політичної події, світову економіку чи економіку окремої країни. «Ефект метелика» у глобальному світі спрацьовує напрочуд динамічно. Двадцять років, що пройшли, підтверджують цю тезу (розпад СРСР, глобальна криза, «арабська весна», громадянська війна в Сирії, криза ЄС). Жо-

ден довгостроковий прогноз у дискурсі економіко-математичного моделювання ще не підтвердився.

Д. Норт зазначає, що здатність людей до передбачення обмежена внаслідок двох принципових факторів – 1) «сьогодні ми не можемо знати, чи не навчимося ми завтра чогось такого, що визначатиме наші завтрашні вчинки», і 2) «наш світ неергодичний» [28, с. 107]. А там, де править неергодичність, «випадкові відхилення і інші збурення, які впливають на систему, не будуть усереднені і відкинуті по закінченні часу. В такому світі випадкові короточасні шоки в змозі тривало діяти на траєкторію руху системи» [29, с. 192]. Відзначу, що, як правило, шоки породжуються політикою різної природи, непередбачуваними подіями техногенного та природного характеру. Саме в невизначеності шоків та характеру їх дій і полягає проблема довгострокового прогнозування поведінку будь-якої економічної системи, особливо такої складної, як інтеграційне угруповання країн.

Безперечно, митний союз, економічний союз та можливі інші форми інтеграції – позитив для країн, які інтегруються з конкретною метою, досягнення якої спонукає їх до інтеграції. Але ефективність інтеграційної структури залежить від «якості» потенціальних союзників. Країни, можливі учасники ЄврАзЕС, стартують з комплексом надзвичайно серйозних системних проблем (низька ефективність економіки, низький рівень життя, високий рівень економічної та політичної нестабільності, системна корупція та інші). «Об'єднання» цих проблем у рамках майбутнього союзу посилить їх, така їх синергетика; виникнуть додаткові проблеми, наприклад, необхідність вирівнювати диференціацію країн за рівнем соціально-економічного розвитку та рівнем життя населення країн. Більш розвинутим країнам необхідно буде «ділитися» з менш розвинутими, надавати останнім певні преференції тощо. А це на фоні далеко не багатого життя тих же більш розвинутих країн може спричинити невдоволення населення, на якому почнуть спекулювати різні політичні сили. Приклади: невдоволення громадян ФРН, Франції, Великої Британії щодо допомоги Греції, референдум за відділення Каталонії від Іспанії, національні домагання Квебеку в Канаді, Шотландії у Великій Британії.

Додам, що до значних ризиків Союзу слід віднести необхідність лідерів країн узгоджувати та утримувати в необхідних межах рентабельні інтереси національних еліт, що дуже складно, зважаючи на те, що в еліт країн, які утворюють Союз, з'явилися (чи мають з'явитися) «стійкі права власності та верховенство права», тобто прямиї диктат лідерів не діє, а тому є ризик певної некерованості лідерами клієнтськими відносинами з національними елітами, що робить горизонтальні міжнаціональні відносини еліт нестійкими і, як результат, нестійким інтеграційне утворення загалом.

Як на мою думку, Росія від інтеграції матиме проблеми, які перекриють можливий економічний зиск.

По-перше, на фоні значних внутрішніх економічних і соціальних проблем, які потребують першочергового рішення, необхідно буде відволікати кошти на преференції для менш розвинутих країн. Скажімо, вступ України до Союзу значно скоротить надання кредитів для неї з боку МВФ, а також європейських фінансових інституцій. Росія має це компенсувати.

По-друге, необхідно буде підтягувати технологічний розвиток усіх країн, принаймні, до свого рівня. І це – зважаючи на те, що в Росії в цій сфері є чимало невирішених власних проблем. Якщо цього не зробити, то коопераційні промислово-технологічні зв'язки будуть неефективні.

По-третє, необхідно буде відкрити ринки для продукції, яка поступається за якістю, скажімо, європейській.

По-четверте, необхідно буде знизити ціну на газ та інші енергоресурси до рівня власних внутрішніх, а з метою стимулювання розвитку деяких галузей в інших країнах – встановити преференційні ціни (наприклад, для хімічної галузі України).

По-п'яте, необхідно буде міняти оборону доктрину та реформувати не лише власну армію, а й збройні сили союзників.

По-шосте, буде потребувати значних коштів певна уніфікація та утримання у необхідних межах політичного клімату на теренах Союзу.

І, на кінець, Росія, як економічний та політичний лідер, а може, і гегемон, Союзу буде постійно піддаватися тиску з боку союзників, щодо розв'язання їхніх проблем.

Необхідно відзначити, що у проекті ЄврАзЕС закладені об'єктивні протиріччя між країнами-засновницями, що в кінцевому рахунку приведуть у випадку реалізації проекту до його дезінтеграції, навіть без приєднання України. До речі, моделі дезінтеграції детально розглянули О. Лібман, Б. Хейфець [30]. Ось один з варіантів, який, на мій погляд, супроводжує створення ЄврАзЕС. Якщо інтеграційне угруповання формується під тиском країни-гегемона, то виникає асиметрія владного потенціалу, який може доповнюватися, як у нашому випадку, імітацією функціонування стандартної інтеграційної структури з ідеологічних міркувань. «У цьому випадку розклад інтеграційної структури можна вважати неминучим внаслідок втрати гегемоном лідерства у структурі: імітаційна добровільність раптово отримує конкретний зміст та використовується державою для виходу з інтеграційного проекту. Особливо часто така логіка спостерігається в недемократичних політичних режимах під дією демократизації, яка веде до скорочення здатності гегемона контролювати інтеграційний простір» [31, с. 7].

Відзначу, що, по суті, усі варіанти дезінтеграції, які розглядають О. Лібман та Б. Хейфець, мають високу вірогідність для ЄврАзЕС. Зауважу, що

дезінтеграція Союзу може спровокувати дезінтеграцію Росії, або, принаймні, посилити сепаратистські настрої її національних анклавів.

Виникає риторичне запитання: чи дійсно Росії потрібний Союз з економічно слабкими та політично нестабільними країнами? На мій погляд, ЄврАзЕС на чолі з Росією – високозатратний політичний проект, мета якого – стати вагомим суб'єктом світової політики, але без вагової економіки досягти її неможливо. Росії та її союзникам необхідно усвідомити, що з такою економікою в них немає шансів бути рівними із Заходом чи з Китаєм.

Для того щоби стати локомотивом Союзу, Росії необхідно взятися за власне облаштування: територія величезна, багата природними ресурсами, а країна – бідна. Як застереження наведу слова Великого росіянина О. Солженіцина: *«Нет у нас сил на Империю! – и не надо, и свались она с наших плеч: она размозжает нас, и высасывает, и ускоряет нашу гибель. Держать великую Империю – значит вымертвлять свой народ»* [32, с. 8]. А тому, на мою думку, Росія повинна розвивати передусім ефективні багатосторонні та двосторонні економічні зв'язки, вона має «дозріти» до рівня цивілізованого інтегратора, а не просувати імперські проекти, які не мають перспектив.

Висновки

1. Євразійська ідеологічна парадигма не може слугувати платформою для ефективної економічної та політичної інтеграції.
2. Інституційна структура і зміст політичної та економічної влади країн, які виступають фундаторами ЄврАзЕС, не можуть бути базою для інноваційного економічного, соціального та політичного розвитку можливих його членів.
3. Сукупний економічний, науково-технічний та соціальний потенціал країн, які можуть інтегруватися в союз, не гарантує їм вагومого місця у світовій економіці.
4. Диференціація соціально-економічного розвитку потенційних членів союзу спричинить значні ризики щодо його стійкості, а тому від Росії, як лідера інтеграції, необхідні будуть вагомні фінансові та ресурсні витрати.
5. Головний ризик для України, у разі приєднання до ЄврАзЕС, полягає в тому, що вона втрачає державність, а це не вартує вірогідних тактичних і примарних у перспективі економічних надбань.
6. Щодо перспектив подальших розвідок проблем євразійської інтеграції в контексті національних інтересів, то, на мій погляд, необхідно сконцент-

рувати увагу фахівців на глибокому дослідженні економічних та соціальних аспектів розвитку Росії, її глобальних та інтеграційних намірів і домагань у контексті глобальних світових економічних та політичних трансформацій.

Література

1. Путин В. Новый интеграционный проект для Евразии – будущее, которое рождается сегодня // <http://izvestia.ru/news/502761>.
2. Трубецкой С. Н. К проблеме русского самопознания. Наследие Чингисхана. – М., 2007. – С. 15.
3. Гумилев Л. Н. Ритмы Евразии: эпохи и цивилизации. – СПб.: АСТ, 2008. – С. 52.
4. Сачко Г. Евразия в мировой политике: ретроспективный и перспективный дискурсы // Мировая политика: взгляд из будущего. Материалы 5-го конвента Российской ассоциации международных исследований. – М.: МГИМО, 2009. – С. 34.
5. Назарбаев Н. А. Евразийский союз: идеи, практика, перспективы. – М.: 1997. – С. 404.
6. Брутенц. К. Великая геополитическая революция // МЭ и МО. – 2012. – № 10. – С. 5.
7. Кременюк В. Шансы и ресурсы российской державности // Международные процессы. – 2012. – Т. 10, № 1 (28). – С. 22.
8. Путин В. Зазнач. праця.
9. Васильева Н., Лагутина М. Формирование Евразийского союза в контексте глобальной регионализации // Евразийская экономическая интеграция. – 2012. – № 3 (16). – С. 19.
10. Васильева, Лагутина. Зазнач. праця. – С. 35.
11. Панарин А. С. На рубеже тысячелетий: Россия в поисках цивилизационного и геополитического равновесия // Цивилизация и культуры. Научный альманах. Вып. 3. – М.: 1996. – С. 78.
12. Сайт Евразийської економічної комісії // www.tsouz.ru/eek/newsEEK/Pages/22-06-2012-2.aspx.
13. Шаров О. Трилема стратегічного вибору України в умовах економічної глобалізації // Журнал Європейської Економіки. – 2012. – Том 11 (3). – С. 265.
14. Васильева Н. Лагутина М. Зазнач. праця. – С. 27.
15. Гальвановский М. И. Методологические подходы к обеспечению конкурентоспособности международных интеграционных группировок в условиях глобализации // Евразийская экономическая интеграция. – 2012. – № 1(14). – С. 44.

16. Сайт Євразійської економічної комісії // www.tsouz.ru/eek/newsEEK/Pages/22-06-2012-2.aspx.
17. Васильєва Н., Лагутина М. Зазнач. праця. – С. 23.
18. Сайт Євразійської економічної комісії // www.tsouz.ru/eek/newsEEK/Pages/22-06-2012-2.aspx.
19. Мунтиян В. Евразийский экономический союз – инновационная парадигма развития СНГ // Евразийская экономическая интеграция. – 2012. – № 3(16). – С. 50–51.
20. Норт Д. Понимание процесса экономических изменений. – М.: ГУВШЭ, 2010. – С. 228–229.
21. Радыгин А. Государственный капитализм и финансовый кризис: факторы взаимодействия и перспективы // Экономическая политика. – 2008. – № 6. – С. 88–105; Радыгин А. Стабильность или стагнация? Долгосрочные институциональные проблемы развития российской экономики // Экономическая политика. – 2007. – № 1. – С. 23–47.
22. Евстигнеева Л. П., Евстигнеев Р. Н. Экономический рост: либеральная альтернатива. – М.: Наука, 2005.
23. Васильєва Н., Лагутина М. Зазнач. праця. – С. 23.
24. Норт Д. Зазнач. праця. – С. 224.
25. Ивантер В. В., Геец В. М. и др. Экспертная оценка возможных макроэкономических эффектов экономического сотрудничества Украины со странами Единого экономического пространства // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 4. – С. 9–26.
26. Ивантер, Геец. Зазнач. праця. – С. 26.
27. Узяков М. Проблемы построения межотраслевой модели равновесия российской экономики <http://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q>.
28. Норт. Зазнач. праця. – С. 107.
29. Дэвид П. Доклад «Path Dependence and Historical Social Science: an Introductory Lecture», представленный на научном симпозиуме «20 лет исследования QWERTY-эффектов и зависимости от предшествующего развития», ГУ ВШЭ, Москва, 13 мая 2005 г. – С. 192.
30. Либман А. М., Хейфиц Б. А. Модели экономической дезинтеграции. Интеграция и дезинтеграция // Евразийская экономическая интеграция. – 2011. – № 2 (11). – С. 4–18.
31. Либман, Хейфиц. Зазнач. праця. – С. 7.
32. Солженицын А. И. Как нам обустроить Россию: Посильные соображения. – Л.: Сов. писатель, 1990. – С. 8.